

Poznávat a měnit vědomí společnosti

V současné etapě rozvoje naší společnosti i všech zemí socialistického společenství probíhají významné změny. Mezi nimi patří významné místo procesům utváření socialistického vědomí.

Socialistické vědomí a uvědomělost pracujících představují důležitý zdroj aktivity a jednání jednotlivců a všech sociálních skupin. Bez zásadních změn ve vědomí lidí je realizace strategické linie urychlení sociálně ekonomického rozvoje nemyšlitelná.

V dokumentech XVII. sjezdu KSČ je uvědomělý přístup lidí chápán jako předpoklad realizace úkolů dalšího rozvoje socialistické společnosti: „Při řešení těchto úkolů nesmíme zapomínat, že základním předpokladem úspěchu je získat účast a podporu lidí, dosáhnout, aby se nejširší vrstvy pracujících, celé pracovní kolektivy z hlubokého zájmu a přesvědčení podílely na úsilí o dosahování co nejlepších výsledků...“ (1) „Nikdy nesmíme zapomínat, že celou svou práci musíme opírat o rst aktivity lidí, o rozvíjení a uplatňování jejich tvůrčích sil.“ (2)

Formování vědomí člověka probíhá ve složitém dialektickém působení všech společenských procesů. Je nezbytné hlouběji poznat mechanismy tohoto formování, odhalit váhu a funkci jednotlivých faktorů, které se v konkrétně historických podmínkách na utváření socialistického vědomí podílejí.

Výzkum vědomí je předmětem zájmu řady vědních oborů a má své významné místo i mezi úkoly Státního plánu základního výzkumu společenských věd.

Ve dnech 12.–14. května 1987 se uskutečnila na Vysoké škole politické ÚV KSČ mezinárodní konference *Socialistické společenské vědomí a růst společenské aktivity v rozvoji socialistické společnosti*. Konference navázala na jednání a výsledky mezinárodního semináře Teoretické a metodologické přístupy ke zkoumání socialistického společenského vědomí v období budování rozvinuté socialistické společnosti (duben 1982) a mezinárodní konference Formování socialistického společenského vědomí v období budování rozvinuté socialistické společnosti (listopad 1984).

Její organizací byla pověřena katedra marxisticko-leninské filozofie VŠP ÚV KSČ, jako výkonné koordinační pracoviště stěžejního směru IX-6 Státního plánu základního výzkumu. Jednání konference se zúčastnili představitelé deseti stranických, vědeckých a pedagogických pracovišť sedmi socialistických zemí.

V řadách československých účastníků byli zastoupeni koordinátoři rady stěžejního směru, hlavních úkolů, vedoucí a členové řešitelských kolektivů SPZV z VŠP ÚV KSČ a fakulty VŠP ÚV KSČ v Bratislavě, z Vysoké školy SNB, Vojenské politické akademie Klementa Gottwalda, ústavů ČSAV, filozofických fakult, ústavů marxismu-leninismu vysokých škol. Jednání konference se zúčastnili zástupci ÚV KSČ a ÚV KSS a jejich institucí, ministerstev školství, stranického a odborného tisku.

S hlavním referátem *K problematice poznání současného stavu, vývojových tendencí a aktivní úlohy společenského vědomí v období urychlení sociálního a politického rozvoje v socialistické společnosti* vystoupil prorektor VŠP ÚV KSČ prof. V. Brychnáč. Zdůraznil zejména aktuálnost poznání současného stavu společenského vědomí – poznání reálného společenského vědomí, jeho vývojových tendencí a hlavních směrů jeho vývoje. Věnoval pozornost i potřebě hlubšího poznání efektivních metod utváření vědomí lidí a podtrhl úlohu tohoto poznání při aktivizaci lidského činitele. Pro další rozvoj teoretické práce i pro potřeby společenské praxe je třeba orientovat pozornost na zkoumání takových otázek, jako je například způsob odrazu různých společenských jevů ve vědomí lidí a postižení dynamiky vývoje vědomí, včetně dynamizujících činitelů. Neméně důležité je zkoumání úlohy vědomí v motivacích a aktivitách jednotlivců i sociálních skupin i způsob vstupu rozporů socialismu do vědomí lidí.

Ve svém vystoupení se s. Brychnáč zabýval i některými otázkami sociologického zkoumání společenského vědomí. Především akcentoval velký význam poznání sociologické stránky zkoumaných jevů pro jejich komplexní posuzování a hodnocení. V této souvislosti se rovněž vyjádřil i k některým otázkám vztahu teorie a empirického výzkumu. Je třeba souhlasit s tím, že nelze v tomto vztahu redukovat význam teorie jen na problém operacionalizace. Celý problém je třeba řešit širěji – a to v rovině významu teorie pro celý výzkum.

Jen tak může dojít k výraznějším interpretačním posunům a využití výsledků pro hlubší poznání problémů.

(1) *Politická zpráva ÚV KSČ XVII. sjezdu KSČ*. Nová Mysl 1986, č. 4, s. 16.

(2) *Tamtéž*, s. 9.

V návaznosti na hlavní referát bylo v průběhu konference předneseno dalších jedenatřicet referátů, diskusních příspěvků a vědeckých sdělení československých a zahraničních účastníků. V nich seznámili konferenci s výsledky zkoumání vědomí, dosaženou úrovní poznání v oblastech, jimž se věnují, i se záměry dalších výzkumů v následujícím období.

Účastníci věnovali pozornost projednávanému tématu především z pohledu svého vědního oboru. Proto byly ve vystoupeních zastoupeny přístupy filozofické, sociologické, ale i psychologické a pedagogické. Naprostá většina odrážela i aktuální potřeby naší společensko-politické praxe i praxe bratrských socialistických zemí. Na jejich základě vznikl poměrně ucelený přehled o současném stavu řešení hlavních úkolů stěžejního směru IX-6 SPZV i aktuálních otázek, které v oblasti výzkumu společenského vědomí řeší stranická, společenskovědní a pedagogická pracoviště u nás i v zemích socialistického společenství.

Jednotlivá vystoupení nelze rozčlenit do jednoznačných tematických celků. Snad právě pro svou různorodost však přinesla řadu podnětů, které se stanou nejen předmětem zamyšlení či dalších diskusí, ale mohou být i využity v další etapě řešení jednotlivých hlavních úkolů stěžejního směru IX-6 SPZV.

Z vystoupení zahraničních účastníků upoutala pozornost zejména vystoupení sovětských účastníků, kteří hovořili o aktuálních problémech a úkolech společenských věd i společensko-politické praxe. Prof. S. F. Odujev (Akademie společenských věd při ÚV KSSS, Moskva) věnoval mimo jiné značnou pozornost otázkám „práce“ a její polohy ve vědomí lidí. Poukázal na nezbytnost věnovat tomuto problému zvýšenou pozornost proto, že socialistický vztah k práci chápáný jako „tvůrčí vztah“ naráží na reálnou skutečnost, že 40⁰₀ práce představuje dnes namáhavá manuální práce, kde tento „tvůrčí vztah“ objektivně nemůže vzniknout. Svobodnou práci je nutno chápat jako práci konanou s vědomím nezbytnosti pro společnost. V té souvislosti zdůraznil nutnost výchovy k takovému pojetí práce, a nikoli k představě o jakémisi osvobození od práce. V návaznosti na to se věnoval i některým otázkám odměňování a využívání společenského vlastnictví. Akcentoval rovněž úkol společenských věd: „Studovat reálné procesy probíhající ve společnosti“, věnovat přitom daleko větší pozornost objektivní stránce těchto procesů, nepřistupovat k nim na základě modelů, které jsme apriorně vytvořili a do nichž se snažíme je „vtěsnat“.

Prof. B. I. Siusiukalov (Moskevská vysoká stranická škola) se zaměřil na otázky vztahu vědomí a aktivity. Mimo jiné věnoval značnou pozornost úloze působení vědomí při fungování sociálních mechanismů a využití objektivních zákonů a zákonitostí. Do mechanismu využívání objektivních zákonů zahrnul i subjektivní faktor.

B. A. Voronovič (Akademie společenských věd při ÚV KSSS, Moskva) ve svém vystoupení mimo jiné ukázal na negativní vliv toho, že skutečnost se odklání od ideálů socialismu, pokud jde o utváření vědomí. Došel pak k zajímavému závěru, že vědomí je vždy odrazem bytí, ale nemusí za ním vždy zaostávat.

S velkým zájmem bylo přijato rovněž vystoupení prof. H. Schliwy (Akademie společenských věd při ÚV SED, Berlín) *Význam hodnoty individuality pro růst společenské aktivity*. Autor v něm zdůraznil, že současný stav rozvoje společnosti a úkoly, které musí řešit, vyžadují zvýšení tvořivosti lidí. K tomu je nezbytné využít rozdílnosti osobností, které mají společné rysy, využít jejich individuality. Individualita není v protikladu s osobností, ale vyjadřuje její odlišnost. Individua, která se odlišují, se mohou vzájemně obohacovat. Prof. Schliwa rovněž upozornil, že „špičkové výkony“ mohou dosahovat jen „špičkové individuality“. Ty pak mohou působit silou svého příkladu. V žádném případě však nesmí být zaměňována individualita za individualismus.

Tematicky navázal příspěvek K. H. Thiema (Akademie společenských věd při ÚV SED, Berlín) *Klíčové technologie – požadavek a šance pro další rozvoj aktivity socialistických osobností* a L. Frähsdorf (Vysoká stranická škola K. Marxe při ÚV SED, Berlín) *Motivy tvůrčí práce – podmínky jejího rozvoje*. Význam mezinárodní spolupráce ve sféře nadvahy analyzoval ve svém vystoupení prof. S. Opara (Akademie společenských věd PSDS, Varšava).

Další zahraniční účastníci věnovali pozornost otázkám formování osobnosti (prof. L. A. Nikitič z Institutu společenských věd při ÚV KSSS, Moskva), rozvoje masového vědomí a účinnosti ideologické práce (I. Schulze z Vysoké stranické školy K. Marxe při ÚV SED, Berlín), tendencím změn společenského vědomí (S. Nagy z Vysoké politické školy MSDS, Budapešť), volného času a sociálních aktivit (prof. M. Dunčovská z Akademie společenských věd a sociálního řízení při ÚV BKS, Sofia), aktuálním otázkám ideologie, vědy a filozofie (B. Fijalkovská z Akademie

společenských věd PSDS, Varšava), výzkumu osobnosti (M. Kirkova z Akademie společenských věd a sociálního řízení při ÚV BKS, Sofia) a otázkám překonávání negativních duchovních jevů (G. Gombosuren z Vysoké stranické školy při ÚV MoLR, Ulan-Batar).

Naše společenskovědní pracoviště a pracoviště bratrských zemí mají řadu shodných zájmů i přístupů při výzkumu problémů společenského vědomí, existují však i některé neujasněnosti kategoriálního aparátu (např. socialistické vědomí – vědomí za socialismu a jiné).

Na potřebu rozpracování řady otázek v oblasti etiky a morálky poukázal V. Ráb (Filozofická fakulta, Praha). Problémy vzájemné ovlivnitelnosti složek společenského vědomí a zejména otázkami světonázorové orientace se zabýval I. Hodovský (Ústav pro výzkum společenského vědomí a vědecký ateismus ČSAV, Brno).

Ze sociologického hlediska bylo podnětné zamyšlení F. Zicha nad otázkami politického aspektu běžného vědomí. Na základě výsledků řešení HÚ VIII-6-3 SPZV ukázal posun, k němuž dochází v této pětiletce při řešení HÚ IX-6-2. Upozornil jednak na to, že od zkoumání stavu politického vědomí se posunují úkoly řešitelského kolektivu do oblasti poznání mechanismů jeho utváření. Zdůraznil pak význam poznání běžného vědomí pro společensko-politickou praxi jako vědomí reálných sociálních nositelů, které obsahuje řadu politických aspektů. Politický aspekt přitom mohou mít různé složky běžného vědomí. Za určitých podmínek ho mohou ztrácet a získávat složky jiné. Politický aspekt běžného vědomí je v závislosti na konkrétních podmínkách a čase u některých jeho složek značně proměnlivý a u jiných relativně stabilní.

Je možno říci, že každé ze sedmnácti vystoupení československých účastníků konference, teoretického či metodologického charakteru, sdělení poznatků dosavadního výzkumu či informace o některých problémech a záměrech při řešení úkolů SPZV, bylo obohacením nejen pro účastníky konference, ale i přínosem k dalšímu výzkumu otázek spojených s formováním socialistického vědomí v naší společnosti.

Materiály z konference budou postupně uveřejňovány na stránkách odborného tisku.

Jaroslav Ražnok

Územní aspekty životního způsobu v současné etapě vývoje ČSSR

Sekce výzkumu socialistického způsobu života Československé sociologické společnosti při ČSAV uspořádala ve dnech 1. až 3. června 1987 v Mikulově na Moravě seminář *Územní aspekty životního způsobu v současné etapě vývoje ČSSR*. Jeho hlavním cílem bylo přispět k rozšíření poznatků o problematice územní diferenciacce společenských reprodukčních procesů, tedy problematice, která dosud v naší sociologii dostatečně rozpracována není. Mechanismy utváření životního způsobu přitom hrají stále důležitější roli při zprostředkování vzájemných vazeb mezi sociální a ekonomickou stránkou rozvoje společnosti. V důsledku toho roste význam jejich diferencovaného působení, současně se však mění i struktura a váha jednotlivých determinantů procesu reprodukce života. Změny, jimiž naše společnost prochází, jako třeba postupná homogenizace života v rovině jeho sociálně třídní podmíněnosti, vedou k oslabování podílu některých faktorů na diferenciaci životního způsobu a posilují vliv faktorů jiných. Mezi ně patří nepochybně i různé aspekty územního členění společnosti.

Příčinami růstu významu teritoriálních stránek způsobu života se ve svém zahajovacím vystoupení hlouběji zabýval předseda výboru sekce, R. Růžička (Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha). Proces zrání socialistické společensko-ekonomické formace staví nutně do popředí otázku jeho zdrojů a efektů, jež jsou ve své konkrétní podobě vždy územně historické. Teritoriálně diferencovaná skladba materiálních a duchovních podmínek života pak vytváří odlišné možnosti sepětí způsobu života člověka se společenským reprodukčním procesem. Formování životního způsobu proto bezprostředně souvisí s územní diferenciací jeho objektivních podmínek a je podvázáno určitou územní skladbou a dynamikou zájmů, jež se ve společenském reprodukčním procesu uplatňují a realizují jako „významová“ složka života.

Další část jednání byla věnována příspěvkům, týkajícím se obecně teoretických a metodologických otázek regionální diferenciacce životního způsobu. Referát na téma *Územní souvislosti zdokonalování socialistického způsobu života* přednesl J. Suchý z Ekonomického ústavu SAV. Upozornil v něm na nutnost orientace